

Nina Drejerska¹

Katedra Polityki Europejskiej, Finansów Publicznych i Marketingu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Uwarunkowania aktywności zawodowej ludności wiejskiej z perspektywy teorii „swoich” i „obcych”

Determinants of the economic activity of rural inhabitants from the perspective of ‘insider-outsider’ theory

Synopsis. W opracowaniu zaprezentowano wyniki badań własnych i badań innych autorów nad aktywnością zawodową ludności wiejskiej. Wybrane zostały te ich elementy, które można interpretować w kontekście jednej ze współczesnych teorii rynku pracy, mianowicie teorii „swoich” i „obcych” (*insider-outsider theory*), zakładającej znaczne koszty wymiany zatrudnionych „swoich” na pretendujących do zatrudnienia „obcych”. Jednym z ważnych reperkusji takiego podejścia jest założenie o wyższym prawdopodobieństwie odpływu z zatrudnienia osób o mniejszej stabilności zatrudnienia (np. ludzi młodych, kobiet, osób o niskich kwalifikacjach), a co za tym idzie ich mniejsze szanse na odpływ z bierności zawodowej do zatrudnienia. Przegląd wyników badań potwierdza wpływ statusu w rodzinie oraz przekładającego się na niego wieku, a także wykształcenia czy dodatkowych kwalifikacji na prawdopodobieństwo aktywności zawodowej, co może być konsekwencją prawidłowości leżących u podstaw teorii „swoich i obcych”.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa, teoria „swoich” i „obcych”, ludność wiejska.

Abstract. The paper presents results of own research as well as research of other researchers in the field of economic activity of rural inhabitants. Their elements which could be possibly interpreted from the perspective of the ‘insider-outsider’ theory were selected. This theory assumes that there are significant costs of ‘outsiders’ employment as compared to the costs of contemporary employees (‘insiders’). As a consequence there is a higher probability of an outflow of people of lower employment stability (for example younger people, women, and persons with lower qualifications) from the economic activity. A review of research results confirms that a position in a family, age as well as education level or some additional qualifications determine the economic activity of rural inhabitants, which can be associated with the assumptions of the ‘insider-outsider’ theory.

Key words: economic activity, insider-outsider theory, rural inhabitants.

Wstęp

Rozwój społeczny i gospodarczy Polski oraz integracja z europejską i globalną gospodarką wymaga coraz większego zaangażowania jej mieszkańców, wyrażającego się w znacznej mierze skalą aktywności zawodowej. W warunkach globalnej konkurencji nie można pozwolić na marginalizację znacznych zasobów pracy, jakimi są mieszkańcy obszarów wiejskich, w szczególności ta ich część, która pozostaje poza rynkiem pracy, a która biorąc pod uwagę czynniki obiektywne, takie jak na przykład wiek, mogłaby w pełni w rynku pracy uczestniczyć. Podejście takie jest wyrazem ekonomicznej kalkulacji,

¹ Dr, e-mail: nina_drejerska@sggw.pl

stąd problematyka aktywności zawodowej, przyczyny i skutki zmian w jej skali podejmowana jest głównie przez ekonomistów, ale również przez przedstawicieli innych dyscyplin nauki, takich jak: socjologia, psychologia czy geografia.

Ze względu na duże znaczenie aktywności zawodowej dla całego życia człowieka, jako jednostki, ale też dla całych społeczeństw, jest ona przedmiotem zainteresowania różnego rodzaju polityk począwszy od *sensu stricte* polityki zatrudnienia, po całokształt polityki społecznej na poziomie poszczególnych państw jak i ich ugrupowań, np. Unii Europejskiej. Co więcej kwestie związane z zatrudnieniem, bezrobociem czy biernością zawodową są już tradycyjnie przedmiotem polityki rozwoju obszarów wiejskich, ale też, w szerszym kontekście, polityki spójności. Takie znaczenie przywiązywane do rynku pracy na poziomie krajowym i ponadnarodowym przekłada się w sposób naturalny na zaangażowanie różnych podmiotów i instytucji rządowych i samorządowych zarówno na szczeblu regionalnym, jak i lokalnym.

Duża waga przywiązywana do zwiększenia aktywności zawodowej może wynikać z faktu, iż ma ona bardzo duże znaczenie dla prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej. Często, bowiem niska stopa bezrobocia, której poświęconych jest wiele opracowań i analiz, jest w rzeczywistości konsekwencją wysokiego odsetka biernych zawodowo, a nie dobrej sytuacji na lokalnym rynku pracy. Dlatego też warto poświęcać uwagę właśnie poziomowi bierności, gdyż tak naprawdę to on w dużej mierze determinuje wysokość stopy bezrobocia. Brak aktywności zawodowej jest zarazem często barierą dla rozwoju gospodarczego i nie pozwala na zwiększenie dochodu powyżej pewnej granicy progowej [Rokicki 2008].

Znaczący udział biernych zawodowo wśród osób w wieku produkcyjnym jest poważnym problemem w ramach całego społeczeństwa. Podobnie jak rozpowszechnienie bezrobocia, bierność zawodowa w dużym stopniu obrazuje niespójności pomiędzy strukturami społecznymi i gospodarczymi. Trzeba zaznaczyć, że to zjawisko wynika nie tylko z niedopasowania kwalifikacji potencjalnych pracowników i potrzeb pracodawców, czy też braku umiejętności i predyspozycji do podjęcia własnej działalności gospodarczej, ale łączy się również z polityką podatkową, która sprzyja rozwojowi szarej strefy w obrębie rynku pracy [Sikorska 2005].

Celem opracowania jest weryfikacja wybranych założeń jednej z mikroekonomicznych teorii rynku pracy, a mianowicie teorii „swoich” i „obcych” (*insider-outsider theory*), w oparciu o wyniki badań własnych oraz innych autorów nad aktywnością zawodową mieszkańców obszarów wiejskich. Przywoływane wyniki badań empirycznych pozwalają na przykład na sprawdzenie, w jakim stopniu zaprezentowane elementy teorii „swoich i obcych” (np. mniejsze prawdopodobieństwo zatrudnienia osób młodych, kobiet czy osób o niższych kwalifikacjach stanowiących grupy „obcych”) znajdują odzwierciedlenie w sytuacji ludności wiejskiej na rynku pracy.

Teoria „swoich i obcych” (insider-outsider theory)

Współczesne teoretyczne ramy rynku pracy rozwijane są w dużym stopniu z mikroekonomicznego punktu widzenia. Ekonomiści zaczęli stosować mikromodele, które tłumaczą zachowanie gospodarstw domowych jako konsumentów, konsumentów jako takich oraz zachowanie przedsiębiorstw, posługując się pojęciami racjonalności ekonomicznej i maksymalizacji w odniesieniu do obszarów, które poprzednio były

wyłączną domeną socjologii i politologii. Prosty maksymalizacyjny mikromodel, oparty na założeniu racjonalności jednostek, posiada nieskończone możliwości aplikacji, a ostatnie lata były świadkami jego wykorzystania w najrozmaitszych dziedzinach. W celu dokonania poprawnej analizy rzeczywistości konieczne jest rozpatrywanie, poza bodźcami ekonomicznymi, także uwarunkowań społecznych czy instytucjonalnych [Landreth i Colander 2005].

Nawet przy zawężeniu pola badań teoretycznych aktywności zawodowej do elementów mikroekonomicznych pozostaje nadal stosunkowo liczna grupa teorii. Jedną z nich jest teoria „swoich i obcych”, wiązana przede wszystkim z pracami Lindbecka i Snowera [1986; 1989], w ramach której poszukuje się mikroekonomicznych przyczyn powstawania i utrzymywania się bezrobocia przymusowego przez próbę wykazania, dlaczego bezrobotnym nie udaje się uzyskać pracy, mimo że skłonni są zaakceptować płacę niższą od otrzymywanej przez dotychczas zatrudnionych pracowników [Wojtyna 2000]. Podstawowym założeniem teorii „swoich i obcych” jest więc przekonanie o znacznych kosztach wymiany zatrudnionych „swoich” na pretendujących do zatrudnienia „obcych” i przejmowaniu renty z tego tytułu przez „swoich” na drodze negocjacji płacowych [Lindbeck i Snower 1986].

Według Lindbecka i Snowera [1989] „swoi” (*insiders*) to w danej chwili pracujący, których pozycja jest chroniona różnymi środkami tak, iż ich zwolnienie i zatrudnienie nowych pracowników jest dla przedsiębiorstw znacznym kosztem. „Obcy” (*outsiders*) nie mają już takiej ochrony, a do ich grupy zalicza się bezrobotnych bądź pracujących w szarej strefie, oferującej znacznie mniejsze, jeżeli w ogóle, gwarancje stabilności pracy. „Swoi” mają silniejszą pozycję, jako że uczestniczą na przykład w negocjacjach płacowych, indywidualnie bądź za pośrednictwem związków zawodowych. Mają ponadto znacznie większy wpływ na morale i efektywność pracy swoich współpracowników. Mogą współpracować z zarządem w zakresie planowania i realizacji produkcji, sprzedaży i zysków, ale mogą też inicjować strajki czy innego rodzaju negatywne działania w miejscu pracy. „Obcy” nie są w stanie nic takiego wykonać.

Oczywiście „obcy” mogą pośrednio wpływać na wynagrodzenia czy perspektywy dalszej pracy „swoich”. W sytuacji, gdy oczekiwania „swoich” są zbyt wysokie lub strajkują oni zbyt intensywnie bądź są bardzo mało wydajni, dla pracodawców bardziej korzystne może być zatrudnienie „obcych”. Jednakże jest to wpływ bardzo ograniczony, ponieważ wymiana zatrudnionych pociągają za sobą znaczne koszty. Potencjalne zwolnienia „swoich” mogą być ponadto jeszcze bardziej kosztowne, gdyż mogą być poprzedzone na przykład negocjacjami, strajkami czy nawet procesami sądowymi, co z kolei może doprowadzić do osłabienia motywacji do pracy i spadku efektywności wśród pozostałych członków załogi. Poza tym, „swoi” nawet w przypadku zatrudnienia „obcych” mogą obniżyć ich produktywność i chęć do pracy, na przykład poprzez utrudnianie im pracy w ramach całego zespołu.

Jak zostało już wspomniane „obcy” to grupa, na którą składają się zarówno bezrobotni jak i zatrudnieni w szarej strefie. Rozróżnienie to może być natomiast nieostry w praktyce, ponieważ często bezrobotni pracują w szarej strefie, a także, i w tym przypadku dotyczy to nawet osób biernych zawodowo, wykonują prace w obrębie własnych gospodarstw domowych. Tak zdefiniowanym „obcym” przeciwstawia się grupę „swoich”, chronionych kosztami przepływu siły roboczej, ale wyszczególnia się na gruncie tego podejścia również tzw. „wchodzących”, czyli osoby, które od niedawna pracują i dopiero stopniowo, po upływie pewnego okresu czasu mogą być zaliczone do „swoich”.

Wspomniane już na wstępie przekonanie o znaczeniu kosztów przepływów siły roboczej autorzy uzupełniają ponadto o kolejne cztery kluczowe założenia, podsumowując formalnie swoją teorię [Lindbeck, Snower 1989]:

- „swoi” stoją na silniejszej pozycji w negocjacjach płacowych i podczas nich nie biorą w pełni pod uwagę interesów zarówno „wchodzących” jak i „obcych”,
- „obcy” i nowo zatrudniani nie mają takiej siły na rynku jak „swoi”,
- nowo zatrudniani są zaliczani po upływie pewnego, ograniczonego okresu czasu do grupy „swoich”, natomiast „swoi” tracący pracę natychmiast zostają zaliczeni do grupy „obcych”,
- zaktualizowana wartość kosztów płac w danej firmie w całym okresie zatrudnienia jest dodatnio związana z wynagrodzeniem pracującej już osoby („swojego”).

Koncepcja „swoich i obcych” stanowi jedno z ważniejszych wyjaśnień szeroko dyskutowanego w literaturze efektu histerezy w bezrobociu [Wojtyna 2000]. Dla potrzeb aplikacyjnych niniejszego opracowania ważniejszą wydaje się być jednak kwestia podkreślona przez Kucharskiego [2001]. Jednym z wniosków wyciągniętych przez niego z teorii *insiders-outsiders* jest twierdzenie o wyższym prawdopodobieństwie odpływu z zatrudnienia osób o mniejszej stabilności zatrudnienia (np. ludzie młodzi, kobiety, mniejszości narodowe, osoby o niskich kwalifikacjach, zatrudnieni w niepełnym wymiarze czasu pracy, osoby upośledzone fizycznie). Grupy te mają również mniejsze szanse odpływu z bezrobocia i bierności zawodowej do zatrudnienia.

Wyniki badań

Badania własne w ramach projektu badawczego pt. Analiza i ocena sytuacji kobiet wiejskich na rynku pracy, współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich, przeprowadzono w formie wywiadu kwestionariuszowego w II połowie 2006 roku, a objęto nimi 1000 wiejskich gospodarstw domowych z 24 powiatów na terenie całego kraju. W badaniu uczestniczyły zarówno całe gospodarstwa domowe² z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego, jak i tzw. bezrolne gospodarstwa domowe. Proporcje tych dwu grup gospodarstw w próbie badawczej ustalono według wskaźnika udziału ludności w gospodarstwach domowych posiadających w swym składzie użytkownika rolnego gospodarstwa indywidualnego w całej liczbie ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich. W rezultacie poddano analizie dane o 2581 osobach w wieku produkcyjnym, w celu opracowania między innymi modelu identyfikującego wpływ wybranych zmiennych społeczno-ekonomicznych na prawdopodobieństwa bierności zawodowej. Kolejnym krokiem, istotnym z punktu widzenia niniejszego opracowania, było odniesienie uzyskanych wyników do wyników badań innych autorów oraz konfrontacja zbioru tychże wniosków z założeniami teorii „swoich” i „obcych”.

² Objęcie badaniami całych gospodarstw domowych w projekcie o takim temacie było uzasadnione po pierwsze faktem, iż aby określać jakkolwiek specyfikę sytuacji kobiet niezbędna jest znajomość tego samego zakresu w odniesieniu do mężczyzn. Ponadto, w społecznościach wiejskich bardzo często jeszcze sytuacja kobiet nie może być rozpatrywana w oderwaniu od, na ogół ciągle tradycyjnej, rodziny wiejskiej, która w znacznym stopniu wyznacza role poszczególnym jej członkom.

Opracowany na podstawie badań własnych model regresji logistycznej określał prawdopodobieństwo bierności zawodowej w badanej populacji [Drejerska 2010]. Wybrane czynniki determinujące według modelu prawdopodobieństwo bierności zawodowej, a mające uzasadnienie między innymi na gruncie teorii „swoich” i „obcych” to:

- płeć: prawdopodobieństwo bierności zawodowej jest 2,3-krotnie wyższe wśród kobiet niż wśród mężczyzn;
- pozycja w rodzinie: prawdopodobieństwo bierności zawodowej dorosłych dzieci jest 2,5-krotnie wyższe niż wśród głów rodzin;
- grupa wiekowa od 25 do 34 lat: przejście z najmłodszej do kolejnej grupy wiekowej powoduje zmniejszenie prawdopodobieństwa bierności zawodowej aż 7,6-krotnie;
- grupa wiekowa od 35 do 44 lat: prawdopodobieństwo bierności zawodowej jest mniejsze w grupie wiekowej od 35 do 44 lat 4,5-krotnie w stosunku do najmłodszej grupy wiekowej;
- grupa wiekowa od 45 do 55 lat: prawdopodobieństwo bierności zawodowej jest mniejsze w grupie wiekowej od 45 do 55 lat 2,4-krotnie w stosunku do najmłodszej grupy wiekowej;
- wykształcenie wyższe: prawdopodobieństwo bierności zawodowej jest 3,6-krotnie mniejsze wśród osób z wykształceniem wyższym w stosunku do osób z nieukończonym wykształceniem podstawowym i podstawowym;
- posiadanie dodatkowych kwalifikacji: prawdopodobieństwo bierności zawodowej jest 2,3-krotnie mniejsze wśród osób z dodatkowymi kwalifikacjami w stosunku do osób bez dodatkowych kwalifikacji.

Przegląd wyników badań innych autorów pozwala potwierdzić rezultaty badań własnych, a co za tym idzie również wybrane założenia teorii „swoich” i „obcych”.

Największa skala bierności zawodowej wśród dorosłych dzieci, w podziale ze względu na pozycję w rodzinie, została dostrzeżona już na początku lat dziewięćdziesiątych przez Kotowską i Strzeleckiego [1993] i wydaje się być tendencją nadal aktualną. Z drugiej strony największa aktywność zawodowa głów rodzin została potwierdzona w opracowaniu Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej [Analiza... 2006], zgodnie z wynikami którego głowy rodzin są również osobami bardziej aktywnymi. Najwyraźniej poczucie odpowiedzialności za dobrobyt gospodarstwa domowego nakłada na nich taką rolę lub fakt bycia odpowiedzialnym za byt rodziny czyni z danej osoby naturalnie „głowę”. Rezultaty badań zawartych w tym opracowaniu są o tyle istotne, że analiza mikroekonomicznych danych o gospodarstwach domowych zbieranych w ramach reprezentatywnego badania budżetów gospodarstw domowych (BBGD) została przeprowadzona również przy wykorzystaniu modelu regresji logistycznej, co pozwala na porównywalność wyników.

Płeć, jako cecha determinująca prawdopodobieństwo bierności zawodowej, została zidentyfikowana na przykład przez Kwiatkowskiego i Kucharskiego [1996], według których dla kobiet prawdopodobieństwo bierności zawodowej było wyższe. W połączeniu z grupą wiekową prawidłowość ta została potwierdzona również przez Landmesser [2008], według której ryzyko bierności zawodowej jest najwyższe wśród kobiet w wieku 18-24 lat, zapewne ze względu na zakładanie w tym okresie rodzin i rodzenie dzieci. Praca na rzecz rodziny tylko z trudnością daje się pogodzić z aktywnością zawodową kobiety poza domem.

Kwestia wykształcenia, jako czynnika mogącego wpływać na aktywność zawodową, została podniesiona na przykład przez Kukulak-Dolatę [2006] w odniesieniu do mieszkańców województwa mazowieckiego. Według jej badań bierni z wykształceniem wyższym stanowią najniższy odsetek biernych zawodowo mieszkańców wsi. Ratajczak i Wojciechowska-Ratajczak [1992] wskazali nawet na zależność, według której wzrost poziomu wykształcenia sprzyja aktywności zawodowej i ogranicza jednocześnie bezrobocie. Wyniki cytowanego już wyżej raportu MPiPS wskazują nawet na bardziej linową zależność. Im wyższy poziom wykształcenia (w czterostopniowej skali), tym wyższe szanse bycia w aktywności, a tym samym mniejsze prawdopodobieństwo bierności zawodowej [Analiza... 2006]. W odniesieniu do mieszkańców wsi z terenu całego kraju potwierdziła to również Wrzochalska [2005].

Rezultaty badań empirycznych przy zastosowaniu modelu regresji logistycznej dla bierności zawodowej w funkcji zmiennej określającej wiek badanych pokrywają się niemal całkowicie z rezultatami wspomnianego już modelu opracowanego dla MPiPS [Analiza... 2006], gdzie wykazano, że prawdopodobieństwo bierności jest najniższe począwszy od grupy wiekowej 25-34, a skończywszy na grupie 45-54 lata.

Znaczenie posiadania dodatkowych kwalifikacji, zarówno formalnych jak i nieformalnych, w zwiększaniu aktywności zawodowej mieszkańców wsi zostało potwierdzone między innymi w pracy Klonowskiej-Matyni i Zdrojewskiego [2008]. Rola kwalifikacji podkreślana jest również w Diagnostyce Społecznej 2009, której wyniki wskazują, że kształcenie ustawiczne osób dorosłych, chociaż uznawane za jeden z podstawowych warunków zwiększenia zdolności do zatrudnienia, ma w Polsce wciąż charakter marginalny, pomimo kilku pozytywnych zmian w porównaniu z poprzednimi edycjami tego badania. Zestawienie wyników dotyczących aktywności edukacyjnej dorosłej ludności Polski ze strukturą ludności według poziomu wykształcenia i umiejętnościami cywilizacyjnymi oraz z miejscem zamieszkania obrazuje dysproporcje dotyczące szans rozwojowych mieszkańców miast i wsi, a także osób w wieku 35 lat i więcej. Różnice poziomu wykształcenia i znajomości języków czy obsługi komputera między osobami młodymi i osobami w wieku 35 lat i więcej wskazują na lukę kompetencyjną, która pogłębia się w miarę przechodzenia do starszych grup wieku [Grabowska i Kotowska 2009].

Podsumowanie

Zidentyfikowany w badaniach własnych oraz badaniach innych autorów związek statusu w rodzinie oraz wiążącego się z nim wieku na prawdopodobieństwo aktywności zawodowej może być konsekwencją prawidłowości leżących u podstaw teorii „swoich i obcych”, według której „obcym”, czyli w tym przypadku osobom młodym, wchodzącym dopiero na rynek pracy, niezwykle trudno jest znaleźć zatrudnienie ze względu na silną pozycję już zatrudnionych.

Nawiązując do teorii „swoich” i „obcych” można interpretować również związek pomiędzy płcią badanych mieszkańców obszarów wiejskich a prawdopodobieństwem ich bierności zawodowej. Kobiety, wchodząc później na rynek pracy, np. na skutek urodzenia i wychowania dzieci, stanowią bardzo wyraźny przykład „obcych”, którzy dopiero muszą się odnaleźć w nowej sytuacji zawodowej.

Ostatnimi z przeanalizowanych w opracowaniu czynników są poziom wykształcenia oraz posiadanie dodatkowych kwalifikacji. Tradycyjnie są one interpretowane na gruncie teorii kapitału ludzkiego (zakładającej istnienie prawidłowości, że im większe kompetencje tym większe możliwości zatrudnienia), jednakże mogą być również rozpatrywane z perspektywy teorii „swoich” i „obcych”. „Obcy” to w tym przypadku osoby bierne zawodowo, o dodatkowo jeszcze niższych kwalifikacjach w porównaniu z pracującymi. Niższy poziom wykształcenia i brak dodatkowych kwalifikacji powoduje jeszcze większe koszty potencjalnego zatrudnienia (zwiększenie „obcości”), a w konsekwencji większe prawdopodobieństwo dalszego pozostawania w bierności zawodowej.

Wiek, pozycja w rodzinie czy płeć są czynnikami niemożliwymi do zmiany, stąd ich znaczenie powinno być uwzględniane w polityce rynku pracy przez pośrednie zmniejszanie ich wpływu na aktywność zawodową. Rozwiązania takie są już powszechnie stosowane, np. staże czy wsparcie zatrudnienia kobiet wracających do pracy po urloпах wychowawczych. Kwestie wykształcenia i dodatkowych kwalifikacji mogą być natomiast modyfikowane w sposób bezpośredni, przez np. różnego rodzaju szkolenia. Ważną kwestią pozostaje jednak takie programowanie tych instrumentów, aby faktycznie odpowiadały potrzebom rynku pracy, natomiast w odniesieniu do mieszkańców obszarów wiejskich żeby była zwiększona ich dostępność i stopień wykorzystania.

Literatura

- Analiza wpływu świadczeń społecznych na sytuację na rynku pracy. [2006]. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa, ss. 25.
- Drejska N. [2010]: Aktywność ekonomiczna mieszkańców wsi – ujęcie modelowe na podstawie badań własnych. *Acta Scientiarum Polonorum seria Oeconomia* nr 8(4) 2009, ss. 28-32.
- Grabowska I., Kotowska I.E. [2009]: Status edukacyjny członków gospodarstw domowych. [W:] Diagnostyka społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport. Czapiński J., Panek T. (red.). Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, ss.92.
- Klonowska-Matynia M., Zdrojewski E.Z. [2008]: Wykształcenie jako determinanta rozwoju kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania* nr 8, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, ss.142-143.
- Kotowska I.E., Strzelecki Z. [1993]: Bezrobocie z punktu widzenia gospodarstw domowych. Raport przygotowany na podstawie Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności. Główny Urząd Statystyczny, Departament Pracy i Dochodów Ludności, Warszawa, tabela 14.
- Kucharski L. [2001]: Przepływy siły roboczej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. Katedra Ekonomii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss.61.
- Kukulak-Dolata I. [2006]: Zmiany struktury kwalifikacyjno-zawodowej podaży pracy w województwie mazowieckim i ich determinanty. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, ss.15.
- Kwiatkowski E., Kucharski L. [1996]: Sektor prywatny i publiczny na rynku pracy. *Wiadomości Statystyczne* nr 11/1996, ss.41.
- Landmesser J. [2008]: Analiza aktywności ekonomicznej kobiet wiejskich z wykorzystaniem ekonometrycznych modeli hazardu. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, t. X, z. 1, ss. 236.
- Landreth H., Colander D.C. [2005]: Historia myśli ekonomicznej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss. 462-463.
- Lindbeck A., Snower D.J. [1986]: Wage Setting, Unemployment and Insider-Outsider Relations. *The American Economic Review*, t. 76, nr 2, Papers and Proceedings of the Ninety-Eighth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1986), ss. 235.
- Lindbeck A., Snower D.J. [1989]: The insider-outsider theory of employment and unemployment. Cambridge, ss. 1-4.
- Ratajczak K., Wojciechowska-Ratajczak N. [1992]: Gospodarowanie zasobami pracy w rolnictwie polskim. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, ss.57.

- Rokicki B. Regionalne zróżnicowanie aktywności ekonomicznej w Polsce na poziomie województw (NUTS2). Opracowanie w ramach projektu badawczego pt. Regionalne zróżnicowanie polskiego rynku pracy, nr 1 HO2C 051 27. [Tryb dostępu:] <http://www.rynekpracy.edu.pl/?strona=wyniki-terytorialnie>, [Data odczytu: 04.11.2008], ss.4.
- Sikorska A. [2005]: Zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności niechłopskiej w okresie transformacji ustrojowej. Program wieloletni 2005-2009, nr 5. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, ss.47.
- Wojtyna A. [2000]: Ewolucja keynesizmu a główny nurt ekonomii. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss. 232-235.
- Wrzochalska A. [2005]: Wybrane cechy społeczno-ekonomiczne ludności wiejskiej a rozwój wsi i rolnictwa. Program wieloletni 2005-2009, nr 3. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, ss. 32.